

"שפה אחרת מוציאה לך לשון": דיוקן החוקר כמשורר דו לשוני

חנה קרונפלד

בקיץ ההזוי שאחרי מלחמת '67, השנה בה סיימתי את לימודי בבית חינוך תיכון בחיפה, קרא לי ד"ר אברהם אגסי, המורה האגדי להיסטוריה, לחדרו בספריית בית הספר אותה ניהל, ואמר כמגלה סוד: "יש לי איזה בן עם ציפורים בראש. מזכיר לי אותך. הוא מלמד ספרות בצורה אנליטית, ראש של מדען. נותנים לו להקים חוג חדש באוניברסיטת תל-אביב. כדאי לך להירשם". החוג היה החוג לתורת הספרות הכללית, שם הבן היה בנימין הרושובסקי, ואותה שיחה שינתה את חיי. ואמנם הרושובסקי האב עיברת את שמו לאגסי, עפ"י משמעותו הסלאבית, סמוך לעליית המשפחה ארצה באניית המעפילים האחרונה, ואילו הבן עיברת את שמו עיברות מצלולי להרשב רק כעשרים שנה לאחר מכן, כאשר פרש מאוניברסיטת תל-אביב ושב לאוניברסיטת ייל בה למד בסוף שנות החמישים לתואר דוקטור. כהרושובסקי וכהרשב הוא נודע כאחד מגדולי החוקרים בתורת הספרות, תאורטיקן בעל שם עולמי שהעמיד דורות של תלמידים, שזכיתי להיות ביניהם, וכאחד מחשובי המתרגמים של שירת יידיש לעברית ולאנגלית (יחד עם אשתו, ברברה הרשב). אך זהו רק פן אחד של דיוקנו.

ב-1994 יצא לאור ברואן, במחוז גווינד בוויילס, ספר המקבץ את שירת יידיש של ה. בנימין. בדף זכויות היוצרים מופיע שם הספר בפונט גדול בוולשית, כמו להנכיח מעין ברית משונה של מינוריות ואי-מובנות בין היידיש לוולשית: ממש כשם שהוולשית לא נגישה כיום כלל לקורא האנגלי הגם שהיא נכתבת באותו אלפבית, כך גם היידיש חסומה בפני הקורא הישראלי, הגם שהיא כתובה באותיות עבריות. אך לשון השירים שבספר מוכיחה דווקא את ההיפך - שיידיש וספרותה חדרו אל לב ליבן של הלשון העברית והספרות הישראלית למרות המאבק האידיאולוגי בן עשרות השנים נגדן.

משמעות הכותרת לספר שיריו של הרשב "טאָקע אויף טשיקאָוועס", היא ניב בלתי ניתן לתרגום, ש"למען הסקרנות" הוא פשוט התרגום המילולי שלו. ניב זה מהווה דוגמה מובהקת לריבוד הרב-משמעי האופייני למה שבנימין הרשב החוקר תיאר בספרו החשוב *התרבות האחרת: יידיש והשיח היהודי*¹. "טשיקאָוועס" כתואר פירושו "מסקרן", אבל גם "מקסים" או "יפה"; וכשם עצם ברבים - "די טשיקאָוועס" הן אטרקציות, למשל אתרים המושכים אליהם תיירים שבאים "אָנקוקן די טשיקאָוועס" (להתבונן באטרקציות). האסתטיקה ב"טאָקע אויף טשיקאָוועס" מעמידה במרכז את האבסורדיות שבנחישות להמשיך ולהאמין ביופייה של היידיש ובחשיבותה. אך בו בזמן היא גם מעלה על הנס את הווירטואוזיות של הלשון והעושר הצלילי של שירת יידיש כמודל לפואטיקה ניאו-מודרניסטית מקסימליסטית חדשה המחייה את הישגיו הפואטיים הנדירים של האוונגרד היידי בין שתי מלחמות העולם ומתכוונת לשמש להם להמשך.

בנימין הרשב, משורר ששרד, טובע מטבעות לשון חדשות, בלתי נשכחות, עבור שפה מושכחת שלא האריכה ימים כמוהו; שירים ביידיש - ובעברית הזוכרת את היידיש - נושאים עימם את מטען העדות במרחב הטקסטואלי של יידישלאַנד, אותה

¹ בנימין הרשב, *התרבות האחרת: יידיש והשיח היהודי*, ירושלים: כרמל, המכון הישראלי לפואטיקה וסמיטיקה, אוניברסיטת תל אביב, 2006. (Benjamin Harshav, *The Meaning of Yiddish*, Berkeley: University of California Press, 1990).

ארץ-ידיש דה-טריטוריאליט מעצם טבעה העומדת על סף כיבוש והכחדה על ידי כוחות השכחה והנוסטלגיה הצרים על גבולותיה. המשחק הפיגורטיבי והפרוזודי העשיר שהוא כתב היד הסגנוני של מכלול שירתו הדו-לשונית של ה. בנימין/ גבי דניאל המכונסת בספר *כל השירים*,² הכולל את "טאָקע אויף טשיקאָוועס", הופך את אמנות הלשון והצורה למעין **הפגנת מחאה סטיליסטית** נגד מחיקתה של תרבות פואטית שלמה. כתיבה "לשם הסקרנות" האמנותית יש בכוחה להחיות, ולו לרגע, באמצעות "אבק חרוזים" ("שטויבעלעך פון גראַמען") את פרורי היידיש שטואטא הצידה במשך הדורות האחרונים; באופן קיומה הרחוק-קרוב קושרת כתיבה זו את מלחמת "ארץ בן-גוריון" (בלשון שירו של יהודה פוליקר) נגד היידיש ותרבותה עם המגמה להדיר מהפרויקט של כינון "ממלכתיות עברית" את "אבק האדם", התווית הידועה לשמחה שהודבקה לניצולי השואה, כמו גם למהגרים מצפון אפריקה, שאף למסורות התרבותיות והפיוטיות שלהם צריך היה להתכחש. אין זה מקרה אם כך שספר שיריו הראשון של ה. בנימין, שפורסם עוד במינכן ב-1948 ושחלקים גדולים ממנו נכללים ב"טאָקע אויף טשיקאָוועס", אך המופיע בספר *כל השירים* במלואו – נקרא *שטויבן*³ ("אבקים"), צורת ריבוי המנכיחה את אי היכולת להיפטר מאותם פרורי "אבק אדם" שהארץ מלאה אותם (וראו השימוש המתריס בצרוף "אבק אנשים, בשירו של שלומי חתוכה, "קופסה שחורה", 2013).⁴

סוד גלוי הוא שהרשב הוא מי שעומד מאחורי הפרסונה גבי דניאל, המשורר ההולנדי-רוסי הפיקטיבי ש"איזה שריד משכבה של צבע צברי שנמרחה אולי על רקע אחר" נשמע בהיגוי האנגלי שלו.⁵ ואשר שיריו העבריים על אודות היחס לניצולים בישראל חוללו מהומה-זוטא ברפובליקה הספרותית העברית בשנות השמונים.⁶ עיקר הרעש היה סביב מה שנאמר בשירים כמו "פטר הגדול". שיר שנפתח בשורות הבאות:

פֶּטֶר הַגְּדוֹל
סָלַל אֶת עֵיר הַבֵּיִרָה פֶּטֶרְבוּרְג
בְּבָצוֹת הַצָּפוֹן
עַל עֲצָמוֹת אֲבָרִים.
דָּוִד בֶּן גּוֹרְיוֹן
סָלַל
אֶת הַדֶּרֶךְ אֶל דֶּרֶךְ בּוֹרְמָה, הָעוֹקֶפֶת
אֶת הַדֶּרֶךְ אֶל דֶּרֶךְ הַבֵּיִרָה יְרוּשָׁלַיִם,
בְּעֲצָמוֹת נְעָרִים מִן הַשּׁוֹאָה⁷

בשיר נוקב זה המסרים המורכבים יותר מגולמים צורנית במשחקי מילים, מצלולים ורמיזות ולא בניסוחים תימטיים גרידא. כך למשל, מסתיים הבית בשורות: גַּח"לִים גַּח"לִים הַבֵּיִאוֹ אוֹתָם – / נְעָרִים מִן הַשּׁוֹאָה – / לְנִפְחַ בְּהֶם / קָצֵת / רוּחַ חַיִּים. / קָצֵת אֲנִי". המטאפורה השחוקה המתארת את שארית הפליטה כאוד מוצל (עפ"י זכריה, ג, 2) עוברת כאן ראליזציה ופרוק כאחד, כשהיא מוחלת במהלך אינטרטקסטואלי ניאו-מדרשי על נערי הגח"ל (גיוס חוץ לארץ) מצד אחד ועל חזון העצמות

² בנימין הרשב, *כל השירים*, ירושלים: כרמל, 2017.
³ בנימין הרשב, *שטויבן: לידער, מינכן: מרכז דרוו, 1946*. הספר מופיע במלואו בליווי תרגום השירים לעברית בספר *כל השירים* (ירושלים, כרמל: 2017).

⁴ ראו: <http://www.haaretz.co.il/gallery/literature/1.2181481>

⁵ בנימין הרשב, *כל השירים*, עמ' 15.

⁶ זיוה פורת, "גבי דניאל ותורת הספרות", בתוך: *אדרת לבנימין: ספר היוכל לבנימין הרשב*, כרך א, מכון פורטר והקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1999, עמ' 99-130.

⁷ בנימין הרשב, *כל השירים*, עמ' 712.

היבשות של יחזקאל מצד שני. אלא שבהקשר של הקרבות הנוראים שהנערים הפליטים ב-48' נשלחו אליהם, סיומו של המשפט ב"קצת אש" מהפך שורות אלה בדיעבד היפוך סרקסטי ולא מחייה: חיילי גח"ל מלבים בגופם את אש קרבות תש"ח. עלייתם ארצה היא פארודיה על תחיית המתים, שכן בארץ מפיחים בהם "קצת אש" במקום רוח חיים חדשים. מבלי לנסח זאת ניסוח תמטי ישיר, מהפכת כאן לשון השירה – במשחק שבין ראיזציה של מטאפורות שחוקות לבין אינטרטקסטואליות מקראית – את האימאז'ים העוצמתיים של האוד המוצל מאש וחזון העצמות היבשות, ומחלצת אותם בתוך כך מניכוסיהם בשיח הציוני כטופוסים קלישאיים הממוחזרים בלי סוף במסכת של משיחיות חילונית-לאומית.

היבטים סטיליסטיים, כאלה השמים דגש על סגנון ועיצוב של דו-לשוניות שירית ממלאים תפקיד מכריע לכל אורך הטקסט. כמו בשירה היידית של ה. בנימין, מפעיל כאן "גבי דניאל" פרנומסיה בין לשונית – **לשון נופלת על לשון אחרת** – בין יידיש לעברית. העבודה שמשחק מילים דו-לשוני זה עושה פוליטית לא פחות – ואולי יותר – מהאמירה הישירה או הנרטיב התמטי בשיר. כך למשל, מפרקת לשון השיר את אשליית ההגמוניה של העברית הצבאית החדשה, שראשי התיבות היבשים הרווחים בה מאפיינים את השיח החדש של "הנער העברי העליון" עם ה"רצח בעיניים": הקפ"פ (קרב פנים אל פנים) הפלמ"חניקי מתחלף לו כביכול במהלך השיר – בתיווך הערה מסבירה של א. לוריא – בראשי תיבות ביידיש (בשיכול אותיות) של שם המפלגה הקומוניסטית בפלסטלינה (פ.ק.פ – "פאלעסטינער קאמוניסטישע פארטיי"). בוטה הרבה יותר הוא ציטוט של סלנג יידישאי ללא תרגום בגוף השיר, בדיאלקט שאין סיכוי גדול שהקורא של היום יכיר, אלא אם כן הוא באמת דובר יידיש ילידי:

הַמְדְרִיךְ הָעֵבֶרִי בְּמִכְנָסִים קְצָרִים

לְמַד קִפ"פ בְּגוֹן הָעֵבֶרִי הָרֵאשׁוֹן

מִגְנָנֶת שְׂדֵבְרָה עֵבְרִית צָחָה

וּמְצַחֶצֶחַת שְׁלֹשׁ שְׁעוֹת בְּיוֹם.

"אִיהֵ הִיָּה לָהֶם קֶשֶׁה לְטַפֵּס: 'אַזְעַטְקֶענע בערגער!

אַזְעַטְקֶענע בערגער! לאַ הֵבִיאוּ שְׁרִירִים מִן הַגּוֹלָה".⁸

המדריך שם ללעג את פליטי השואה המחויילים המתלוננים על קשיי הטיפוס בהרי ירושלים; אך בתוך כך הוא עצמו חוזר על דבריהם ביידיש עסיסית המגלה את שליטתו המלאה בשפת הגלות המודחקת: "אַזְעַטְקֶענע בערגער, אַזְעַטְקֶענע בערגער." (כְּאֵלֶּה הָרִים, כְּאֵלֶּה הָרִים). בעוד "ברגר" מוכר לדוברי העברית הישראלית כשם משפחה (ולא כשם עצם ביידיש שפירושו "הרים"), הרי התואר האקספרסיבי "אַזְעַטְקֶענע" (במקום התואר המקובל יותר "כאלה" – "אַזְעַלְכֶּע") הוא סלנג בדיאלקט יידישאי, שקוראים צעירים יותר שלמדו יידיש כשפה זרה ספק אם היו מבינים בלי ההערה של "א.ג. לוריא". אך בעולם של תש"ח כפי שהוא משוחזר בשיר, המדריך מבין בדיוק את מה שהמחויילים שלו אומרים. החיקוי המגחיק – ביידיש – "ל"קיסור" הגלותי של הפליטים חושף את העובדה שה"אחר" היידישאי אותו המדריך הישראלי מדיר ושלול הוא בז אינו אלא הוא עצמו, האחר שבתוכו, כמו שתיאר זאת דן מירון בספרו *הצד האפל בצחוקו של שלום עליכם*.⁹

חיבור זה של פרופ' חנה קרונפלד, בגרסה יותר ארוכה, הופיע כהקדמה לספרו של בנימין הרשב כל השירים.

⁸ שם, עמ' 712.

⁹ דן מירון, *הצד האפל בצחוקו של שלום עליכם: מסות על חשיבותה של הרצינות ביחס ליידיש ולספרותה*, תל אביב: עם עובד, 2004.

בנימין הרשב, 2005